

از خاندان‌های تجاری تا نهادسازی؛ بازخوانی تاریخ اقتصادی تبریز

۳۹مین نشست نقد ادبی کتاب ماه تبریز با محوریت بررسی کتاب «تاریخ اطاق تبریز» با حضور مدیرکل کتابخانه‌های عمومی، اهالی حوزه‌ی فرهنگ و کتاب، در اتاق بازرگانی تبریز برگزار شد.

به گزارش روابط عمومی اتاق بازرگانی تبریز، اسد بابایی، مدیرکل کتابخانه‌های عمومی آذربایجان شرقی، با تأکید بر پیوند تاریخی اقتصاد و فرهنگ گفت: توسعه فرهنگی بدون حمایت بخش اقتصادی و صنعتی امکان‌پذیر نیست و تجار و فعالان اقتصادی تبریز همواره در ایجاد و گسترش زیرساخت‌های فرهنگی نقش مهمی داشته‌اند. وی از انتشار قریب الوقوع سندی تاریخی خبر داد که نام ۱۰۷ نفر از بزرگان و فعالان اقتصادی و اجتماعی تبریز را که برای شکل‌گیری کتابخانه ملی کمک مالی کرده‌اند، دربر می‌گیرد. به گفته او، حضور چهره‌های سرشناس، شرکت‌ها و واحدهای صنعتی در این فهرست، نشان‌دهنده مشارکت جدی بخش اقتصادی در توسعه فرهنگی است. بابایی همچنین با اشاره به پیشگامی تبریز در حوزه کتاب و کتابخوانی، از نقش علی اصغر تربیت در ایجاد نخستین کتابخانه رسمی و مدرن شهر و حمایت تجار از توسعه کتابخانه ملی تبریز یاد کرد. وی در پایان تأکید کرد که این پیوند باید امروز نیز از طریق مسئولیت اجتماعی صنایع و بنگاه‌های اقتصادی ادامه یابد؛ چراکه حمایت بخش خصوصی می‌تواند نقش مؤثری در تقویت زیرساخت‌ها و بالندگی فرهنگی جامعه داشته باشد.

تاریخ اتاق تبریز، تاریخ خاندان‌هایی است که اقتصاد این شهر را ساخته‌اند

سازمان نیکرفتار خیابانی، جامعه‌شناس و مدیر روابط عمومی اتاق بازرگانی تبریز، معتقد است تاریخ اتاق تبریز را نمی‌توان صرفاً تاریخ یک نهاد اقتصادی دانست؛ بلکه این تاریخ، روایت خاندان‌های تجاری است که طی چند نسل در شکل‌گیری اقتصاد، بازار و نهادهای تجاری تبریز نقش داشته‌اند. او با استناد به پژوهش رساله دکتری خود توضیح داد که قدرت تجار تبریز تنها متکی بر سرمایه مالی نبود، بلکه اعتماد، اعتبار خانوادگی، روابط خویشاوندی، شبکه‌های صنفی و ارتباطات تجاری با قفقاز، عثمانی، روسیه و اروپا نیز بخش مهمی از سرمایه آنان را تشکیل می‌داد. همین بستر اجتماعی موجب شد تجار تبریز از حدود ۱۷۰ سال پیش به سمت تشکلیابی و ایجاد نهادهای مشورتی و انتخابی حرکت کنند؛ روندی که از مجالس تجارتی آغاز شد و در نهایت به شکل‌گیری اتاق تجارت و اتاق بازرگانی انجامید. نیکرفتار همچنین مهاجرت تدریجی شماری از خاندان‌های سرشناس تجاری تبریز، از جمله آنتیک چی، احمدزاده دهقان، ارومچی، اصغرزاده پارسا، درزه کنانی و صدقیانی را به تهران بررسی کرد. به گفته او، این مهاجرت صرفاً نتیجه بزرگ‌تر بودن بازار تهران نبود، بلکه عواملی چون جنگ و اشغال، بی‌ثباتی سیاسی و اقتصادی، تغییر مسیرهای تجارت و سیاست‌های تمرکزگرایانه دولت مرکزی در آن نقش داشتند. این شرایط نوعی «ناامنی نهادی» ایجاد کرد که به انتقال سرمایه و فعالیت اقتصادی به تهران انجامید. او تأکید کرد که این خاندان‌ها هنگام مهاجرت فقط سرمایه مالی خود را منتقل نکردند، بلکه شبکه‌های اجتماعی، تجربه، دانش تجاری، اعتبار و فرهنگ اقتصادی خود را نیز به تهران بردند و بسیاری از آنان بعدها به بازیگران مهم اقتصاد ملی تبدیل شدند. نیکرفتار نتیجه گرفت که حفظ سرمایه و کارآفرین در یک شهر تنها به امکانات و بازار وابسته نیست و به امنیت نهادی، اعتماد، امکان مشارکت و احساس تعلق نیز نیاز دارد. به اعتقاد او، تاریخ ۱۷۰ ساله اتاق تبریز در واقع تاریخ فرهنگی اقتصادی مبتنی بر اعتماد، اعتبار، تشکلیابی و کنش جمعی است. وی همچنین بر ضرورت ثبت تاریخ شفاهی خاندان‌های تجاری تبریز تأکید کرد تا تجربه‌ها و حافظه تاریخی آنان برای پژوهش درباره تاریخ اقتصادی و اجتماعی تبریز و ایران حفظ شود.

اسناد تاریخی اتاق بازرگانی تبریز ارزشمند است

محمد نژادکاظم، فعال فرهنگی، نیز در این نشست با بیان اینکه اتاق بازرگانی محل گردهمایی بنگاه‌ها و فعالان اقتصادی است، اظهار کرد: تجربه کشورهای مختلف نشان داده است که هیچ کشوری بدون توجه به اقتصاد و بازار نمی‌تواند مسیر توسعه را طی کند و برای توسعه، باید بتوان زمینه همکاری و تعامل میان فعالان اقتصادی را فراهم کرد. این فعال فرهنگی همچنین با اشاره به اهمیت کتاب و مطالعه در انتقال تجربه‌های بشری گفت: بسیاری از مطالبی که امروز درباره اهمیت گفت‌وگو، فرهنگ و توسعه مطرح می‌شود، ریشه در آثاری دارد که سال‌ها پیش درباره آنها مطالعه کرده‌ایم و از آنها آموخته‌ایم. وی خاطرنشان کرد: کشف، حفظ و معرفی چنین اسنادی می‌تواند بخش مهمی از تاریخ اقتصادی و اجتماعی تبریز را برای نسل‌های آینده حفظ کند و در شناخت گذشته این شهر و نقش آن در اقتصاد کشور مؤثر باشد.

«تاریخ اطاق تبریز» از منابع متعدد و ارزشمندی بهره برده است

علی پاشازاده، عضو هیئت علمی گروه تاریخ دانشگاه تبریز، کتاب «تاریخ اطاق تبریز» را به دلیل استفاده گسترده از اسناد، روزنامه‌ها و منابع چاپ شده و چاپ نشده، اثری ارزشمند دانست و توجه آن به مباحث نظری را نیز از نقاط قوت کتاب برشمرد. وی در عین حال بر ضرورت تقویت روش‌شناسی و شیوه ارجاع دهی در چاپ‌های بعدی تأکید کرد. به گفته پاشازاده، در برخی موارد محل نگهداری اسناد، نحوه دسترسی پژوهشگر به آنها و ارتباط دقیق اسناد منتشرشده با متن کتاب به روشنی مشخص نشده است؛ موضوعی که بررسی و ارزیابی منابع توسط پژوهشگران بعدی را دشوار می‌کند. پاشازاده همچنین درباره استفاده از مصاحبه‌ها و تاریخ شفاهی گفت که این شیوه، روشی معتبر در پژوهش تاریخی است، اما باید نحوه انتخاب مصاحبه‌ها، میزان اعتبار آنها و چگونگی تطبیق اطلاعات حاصل با سایر منابع در مقدمه کتاب توضیح داده شود.

وی همچنین تأکید کرد که فعالان و بزرگان اقتصادی تبریز علاوه بر نقش آفرینی در ایجاد نهادهای اقتصادی، در شکل گیری، حمایت و حفاظت از آثار و مراکز فرهنگی نیز سهم مهمی داشته اند و این جنبه از فعالیت آنان نیز باید مورد توجه پژوهشگران قرار گیرد.

انتقال تجربه، یکی از الزامات توسعه است

سعید جلالی، پیشکسوت حوزه فرهنگ و نشر، با تأکید بر اهمیت انتقال تجربه های تاریخی و اقتصادی گفت: یکی از آسیب های جدی در مسیر توسعه، انتقال نیافتن تجربه نسل های گذشته به نسل های بعدی است و ثبت تاریخ تجار، نخبگان و فعالان اقتصادی می تواند در رفع این خلأ مؤثر باشد.

وی ادامه داد: یکی از آسیب های مهم توسعه، عدم انتقال تجربه است. اگر تجربه های نسل های گذشته، به ویژه در حوزه تجارت، اقتصاد و فعالیت های اجتماعی ثبت و منتقل نشود، نسل های بعدی مجبور خواهند بود بسیاری از مسیرها را دوباره تجربه کنند.

جلالی با اشاره به یک نمونه تاریخی از اهمیت مستندسازی تجربه ها گفت: مرحوم مهندس بازرگان در رابطه با موضوع ملی شدن صنعت نفت و دوران دکتر مصدق، خاطره ای نقل کرده بود که در آن نماینده انگلیس دفترچه کوچکی حاوی مستنداتی درباره وضعیت و کاربری ایرانیان مقیم آبادان در اختیار او قرار داده بود. این نمونه نشان می دهد که چگونه اطلاعات و مستندات می تواند در تحلیل شرایط و تصمیم گیری مورد استفاده قرار گیرد.

وی افزود: چنین نمونه هایی نشان می دهد که ما در چه فضایی قرار داریم و چرا باید نسبت به ثبت و انتقال تجربه های تاریخی و اجتماعی حساس باشیم. این پیشکسوت حوزه فرهنگ و نشر ادامه داد: تاکنون ۶۸ عنوان کتاب در حوزه تاریخ، پژوهش و آذربایجان شناسی منتشر کرده ام و کتاب دیگری نیز با موضوع خاندان خویی در حال انتشار است.

وی با اشاره به موضوع نخبگان اقتصادی تبریز نیز گفت: در یکی از پژوهش هایی که درباره نخبگان اقتصادی تبریز انجام شده، سابقه این نخبگان تا حدود ۳۰۰ سال مورد بررسی قرار گرفته است. این موضوع نشان می دهد که حضور و نقش نخبگان اقتصادی در تحولات و توسعه منطقه، سابقه ای طولانی دارد.

جلالی با اشاره به پیوند نام و هویت خانوادگی با فعالیت اقتصادی گفت: برخی از نام های خانوادگی و اسناد قدیمی، ریشه در فعالیت های تجاری و ارتباطات اقتصادی خانواده ها دارند و می توان از طریق آنها بخشی از تاریخ دادوستد و روابط تجاری گذشته را بازسازی کرد.

وی همچنین با اشاره به مباحث مطرح شده درباره مهاجرت خاندان های تجاری تبریز اظهار کرد: نکته ای که در مورد این خاندان ها اهمیت دارد این است که آنها هر جا که رفتند، ارتباط خود را با زادگاهشان به طور کامل قطع نکردند و شبکه های ارتباطی، تجاری و اجتماعی خود را حفظ کردند.

وی افزود: بررسی نامه ها و اسناد تجاری نیز نشان می دهد که برخی از تجار پس از مهاجرت، همچنان ارتباط خود را با تبریز حفظ کرده و نمایندگان و شبکه هایی در این شهر داشته اند.

اقدامی ارزشمند در ثبت تاریخ بازرگانان و فعالیت های اقتصادی

علی اکبر برق لامع، فعال اقتصادی در این نشست، با تقدیر از انتشار کتاب «تاریخ اطاق تبریز»، این اثر را اقدامی ارزشمند در ثبت تاریخ بازرگانان و فعالیت های اقتصادی تبریز دانست و گفت: اتاق تبریز همواره محل حضور و فعالیت بازرگانان و فعالان اقتصادی بوده و بازرگانان این شهر نیز با انرژی و انگیزه در مسیر توسعه اقتصادی فعالیت کرده اند. وی با اشاره به تلاش های مؤلف کتاب، گفت: برای تدوین و انتشار این کتاب زحمات زیادی کشیده شده و اثر تولیدشده بسیار ارزشمند و قابل توجه است.

تولید بدون فروش و نگاه اقتصادی، به شکست می انجامد

عبدالصمد جباری حق، فعال اقتصادی، با تأکید بر اینکه تولید تنها بخشی از مسیر فعالیت اقتصادی است، گفت: اگر یک تولیدکننده تمام مراحل تولید را از تأمین زمین و ماشین آلات تا آموزش نیروی انسانی و راه اندازی خط تولید طی کند، در نهایت تنها حدود ۳۰ درصد مسیر را پیموده و ۷۰ درصد موفقیت به فروش، بازاریابی و نگاه اقتصادی وابسته است.

وی افزود: آنچه در طول ۵۲ سال فعالیت در حوزه تولید آموخته ام و برای آن هزینه های زیادی نیز پرداخت کرده ام، این است که تولید به تنهایی نمی تواند ضامن موفقیت یک مجموعه اقتصادی باشد.

این فعال اقتصادی با تأکید بر نقش بازرگانی در تکمیل زنجیره تولید گفت: اگر تولید به فروش متصل نشود، سرمایه گذاری و تلاش انجام شده در بخش تولید نمی تواند به نتیجه مطلوب برسد و به همین دلیل باید نگاه اقتصادی و تجاری در کنار توان تولیدی قرار گیرد.

محمدسعید کرم زاده، مؤلف کتاب «تاریخ اطاق تبریز»، با اشاره به کمبود مطالعات درباره تاریخ اقتصادی تبریز گفت: بخش قابل توجهی از روایت های تاریخی اطاق بازرگانی تبریز، به ویژه در دوره های قاجار، پهلوی و پس از انقلاب، در آثار و مطالعات پیشین کمتر مورد توجه قرار گرفته و برای بازسازی این روایت ها ناگزیر به مراجعه گسترده به اسناد و مطبوعات تاریخی شدیم.

وی ادامه داد: موضوعی که طی سال های گذشته در مطالعات و کتاب های منتشرشده درباره تاریخ اقتصادی ایران کمتر مورد اشاره قرار گرفته، تاریخ اطاق بازرگانی تبریز است و این موضوع همواره برای من جای سؤال داشت.

وی افزود: نمی توان گفت دلیل این مسئله صرفاً کمبود منابع بوده است؛ با این حال، برای بازسازی روایت تاریخ اطاق بازرگانی تبریز، به ویژه از دوره های تاریخی مختلف تا سال ۱۳۵۷ و پس از انقلاب، اتکا به کتاب ها و مقالات منتشرشده کافی نبود.

کرم زاده تصریح کرد: به همین دلیل، در بخش های مختلف پژوهش ناگزیر شدیم به سراغ اسناد برویم که یکی از بخش های مهم آن مطبوعات دوره قاجار و پهلوی بود. همچنین اسنادی را بررسی کردیم که پیش از این کمتر مورد توجه قرار گرفته یا به سادگی از کنار آنها عبور شده بود.

وی تأکید کرد: اهمیت پژوهش در تاریخ اقتصادی تا حد زیادی به نوع و کیفیت منابع مورد استفاده بستگی دارد و تلاش ما این بود که روایت کتاب تا حد امکان بر پایه اسناد و منابع معتبر شکل بگیرد.

وی با اشاره به یکی از یافته های پژوهش درباره فعالیت های صنعتی در تبریز گفت: یکی از نخستین تجربه های تولید صنعتی در تبریز در دوره مشروطه شکل گرفت، اما متأسفانه این فعالیت در نهایت با شکست مواجه شد.

مؤلف کتاب «تاریخ اطاق تبریز» ادامه داد: این موضوع در برخی آثار تاریخی و مطالعات دانشگاهی پیشین نیز به شکل بسیار مختصر مورد اشاره قرار گرفته بود و معمولاً در حد چند جمله درباره آن صحبت شده بود؛ از جمله اینکه این فعالیت پس از مدتی با از بین رفتن دستگاه ها پایان یافت و حدود ۷۰ هزار تومان زیان به همراه داشت.

وی اظهار کرد: این روایت کوتاه که در آثار مختلف تقریباً به همین شکل تکرار شده بود، برای ما این سؤال را ایجاد کرد که اگر چنین اتفاقی در تاریخ اقتصادی تبریز ثبت شده، چرا اطلاعات بیشتری درباره آن وجود ندارد و چرا جزئیات آن بررسی نشده است.

وی افزود: با انجام تحقیقات گسترده تر و با توجه به پراکندگی اسناد تاریخی، توانستیم اسناد مهمی را در نقاط مختلف پیدا کنیم و با کنار هم گذاشتن این اسناد، تقریباً روایت کاملی از این فعالیت نافرجام صنعتی و یک شکست مهم تجاری در تبریز به دست آوریم.

کرم زاده گفت: در واقع، اسناد پراکنده ای در مراکز مختلف وجود داشت که با کنار هم قرار دادن آنها، تصویر دقیق تری از این رویداد تاریخی به دست آمد؛ موضوعی که به اعتقاد من یکی از یافته های مهم پژوهش بود.

وی یکی دیگر از نتایج این پژوهش را توجه به ظرفیت آرشیوی اطاق بازرگانی تبریز دانست و گفت: یکی از نکات مهمی که در جریان این پروژه مشخص شد، وجود یک مرکز آرشیوی اسناد در اطاق بازرگانی تبریز است که مجموعه ای از اسناد تاریخی در آن نگهداری می شود و بخشی از این اسناد قابلیت استفاده و استناد پژوهشی دارند.

وی تأکید کرد: توجه بیشتر به این آرشیو می تواند زمینه انجام پژوهش های جدید درباره تاریخ اقتصادی تبریز و نقش تجار و فعالان اقتصادی این شهر را فراهم کند.

کرم زاده درباره محتوای کتاب نیز گفت: در ابتدا پیش فرض ما این نبود که روایت کتاب را بیش از حد گسترده کنیم و تلاش داشتیم مسیر مشخصی را دنبال کنیم، اما از نظر زمانی و محتوایی، دامنه پژوهش گسترده تر شد.

وی افزود: در نهایت با توجه به محدودیت های مربوط به حجم و انتشار کتاب، ناگزیر شدیم از کنار برخی موضوعات عبور کنیم و تنها گزیده ای از مهم ترین مباحث را در کتاب بیاوریم.

مؤلف کتاب با اشاره به اینکه کتاب به بررسی حدود ۱۶۳ سال از تاریخ و پیشینه اطاق بازرگانی تبریز پرداخته است، اظهار کرد: در این مسیر نکات و موضوعات بسیار زیادی وجود داشت که امکان پرداختن کامل به همه آنها در یک جلد کتاب فراهم نبود.

کرم زاده همچنین به نقش تجار و اعضای اطاق بازرگانی تبریز در شکل گیری کتابخانه ملی اشاره کرد و گفت: درباره نقش برخی از این افراد در شکل گیری کتابخانه ملی مطالبی مطرح شده است، اما در جریان پژوهش مشخص شد برخی چهره ها، از جمله مرحوم محمدعلی حیدرزاده، عضو هیئت اولیه تشکیل کتابخانه ملی بوده اند و همزمان در اطاق نیز عضویت داشته اند.

وی خاطرنشان کرد: تلاش کردیم برای نخستین بار برخی از این ارتباط ها و نقش ها را در کنار یکدیگر بررسی و در کتاب ثبت کنیم.

مؤلف کتاب «تاریخ اطاق تبریز» در پایان با قدردانی از منتقدان و حاضران در نشست گفت: امیدوارم پژوهشگران و صاحب نظران دیگر نیز در ادامه این مسیر، نکات جدیدی به این پژوهش اضافه کنند و با تکمیل اسناد و روایت ها، مطالعات دقیق تری درباره تاریخ اقتصادی و اجتماعی تبریز و نقش اطاق بازرگانی این شهر انجام شود.